

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Пікалов В. Г., Посохов С. І. Історіографія як наукознавча дисципліна // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15 -17 листопада 1995 р.) – Харків: Авеста, 1995. – С. 72 – 76.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

В.Г.Пікалов, С. І.Посохов
(Харків)

Історіографія як наукознавча дисципліна

Термін «історіографія» в науковій літературі спочатку з'явився в Німеччині. В Росії одне з перших визначень «історіографії» знаходимо в праці І. В. Лашнюкова «Очерки русской историографии» (Київ, 1874). Але лише з середини нинішнього століття в радянській історичній науці було поставлене питання про предмет історіографії, її цілі та завдання. Характерно, що в обговоренні цих питань брали участь провідні історики того часу: М. В. Нечкіна, А. М. Сахаров, Л. В. Черепнін та ін. Формування дисциплінарного образу історіографії триває і сьогодні. Можливо цим пояснюється збереження серед широкого кола істориків погляду на історіографію як на структурний елемент історичної науки, який не має свого окремого предмета і виконує лише допоміжні функції: підведення підсумків розробки тієї чи іншої проблеми, виявлення всього того цінного, що було зроблено попередніми поколіннями істориків і т. п. Безумовно, вивчення історіографії проблеми - закономірний етап будь-якого наукового дослідження, але ставити знак рівності між завданнями проблемної історіографії та історіографії взагалі навряд чи правомірно (в першому випадку ми можемо говорити про те, що це розділ історичної науки, як, наприклад, методи історичного дослідження, в другому - що це відносно самостійна галузь знань, ціль якої - вивчення історії пізнання минулого).

Інакше поглянути на предмет та завдання історіографії і тим самим усвідомити дисциплінарний статус останньої дозволяє віднесення її до розряду наукознавчих дисциплін.

Наукознавство (під різними назвами: епістемологія, «наука про науку») конституювалося в 50-60-ті роки XX ст. Програмною в цьому плані стала доповідь Д. Бернала та А. Маккея «На шляху до науки про науку» на XI Міжнародному конгресі з історії науки (1965). В ньому, зокрема, відзначалося, що умовами, які сприяють швидкому розвитку «науки про науку», є накопичений на той час історією наук значний матеріал, що дозволяє виділити основні явища в розвитку науки й систематизувати їх, а також успіхи у вивченні історії науки в різні періоди й у різних соціально-економічних та культурних умовах, що надає можливість для порівняння і визначення факторів як сприятливих для розвитку науки, так і навпаки, гальмуючих його (1). Втім, вже тоді виникли й розбіжності в поглядах: наукознавство є самостійним напрямком («комплексною, синтезуючою наукою») чи являє собою майже не зв'язані одна з одною дисципліни, які займаються дослідженням науки (1). Однак одне твердження не суперечить іншому, якщо стояти на тій позиції, що «...потреба в наукознавстві як раз і виникає з принципової неспроможності окремих, спеціальних дисциплін, таких, як логіка, економіка, соціологія, психологія науки, дати скільки-небудь повне пояснення свого об'єкту, не виходячи за межі своєї галузі» (2).

Синтез наук дає нову якість, яку цілком можна віднести до розряду окремих дисциплін. Один з фундаторів «науки про науку» в Україні Г. М. Добров писав так: «Маючи на увазі історичний досвід становлення наукознавства, можна назвати три його характерні ознаки: об'єкт дослідження - наука як специфічна й цілісна система; методи дослідження - комплексний аналіз, системні міждисциплінарні дослідження; цілі - встановлення закономірностей й обґрунтування оцінок досвіду функціонування науки» (3).

Хоча історіографія за суттю також належить до кола наукознавчих дисциплін, досягнення та методи наукознавства майже не торкнулися її.

До числа досягнень наукознавства віднесемо вже погляд на науку як на цілісну соціальну систему, завдяки чому наука постала не тільки як сума знань (за висловленням одного з дослідників, подібно тому, як металургію не можна звести лише тільки до одержаного металу, так

і науку визначити як систему знань), але і як вид діяльності, як соціальний інститут, який має свою структуру (організація науки, наукові кадри та ін.).

В історіографії ж, як і раніше, основну увагу зосереджено на розвитку історичної думки («історії ідей»), хоча в спеціальній літературі пролунала критика на адресу тих, хто вважає, що концепції історика являють собою «головний історіографічний факт» (4). Вивчення науки як діяльності в кращому випадку реалізується в дослідженнях біографічного характеру, однак, як правило, без спроби виявити специфіку діяльності вченого-історика в ряду вчених інших наукових галузей. Ще в меншій мірі вивчені питання історії організації науки, структура та динаміка наукових кадрів, система комунікацій в історичній науці, механізм стосунків між історичною наукою та суспільством (5).

В рамках наукознавчих досліджень були одержані важливі висновки концептуального характеру, які дозволили інакше уявити собі і процес накопичення наукових знань, зміни пануючих уявлень, роль помилок та хибних поглядів у науковому пізнанні. В працях Б. М. Кедрова, Т. Куна, С. Р. Мікулинського та інших наука визначена як система, для якої характерні обумовлені ривки вперед («періоди наукових революцій»), і більш-менш повільний поступовий рух («періоди нормальної науки»), нерівномірний розвиток окремих наукових галузей. Дослідження П. П. Гайдено, М. Малкея та інших звернули увагу на культурно-історичний аспект еволюції науки, коли об'єктивний світ виявився не лише як той, що поступово відкривається, а й соціально та інтелектуально конструюється. Звичайно, такі досить абстрактні методологічні схеми (до того ж не без протиріч) не завжди легко та просто можна екстраполювати на конкретний історико-науковий матеріал, але ігнорувати їх вже неможливо.

Однак в історіографії продовжують панувати кумулятивістський підхід, який виявляється, серед іншого, в ідеалізації наукової творчості. Ця ідеалізація є основою крайнього інтерналізму в історії науки, який полягає на абсолютній незалежності «внутрішньої логіки» пізнання. Як зазначено дослідниками, головний недолік кумулятивізму полягає в неминучому тяжінні до антиісторизму: історичними з цієї точки зору

виявляються лише акти «додавання» наукового знання, саме ж кумулятивістськи зростаюче наукове знання мислиться поза історичним процесом (6). Тим самим ігнорується один з основних принципів самої історичної науки. В результаті нерідко відкидаються як тупикові або трактуються як «ненаукові» ті лінії наукових розробок, які не вписуються у межі сучасних уявлень. В окремих випадках спостерігається абсолютний хаос в розумінні взаємодії історичної науки і суспільства на конкретних етапах їх розвитку. Замість реконструкції історії науки з урахуванням багатосторонніх зв'язків з усіма елементами культури, історією суспільства взагалі, замість вивчення механізму цих взаємозв'язків промовляються слова про «свободу наукової творчості».

В наукознавстві з самого початку було зроблено акцент на кількісних методах і вже у 60-ті роки з'явився такий термін як наукометрія, який зафіксував собою один з розділів нової дисципліни, а саме - вивчення науки як інформаційного процесу (статистичний аналіз змісту інформаційних потоків, вивчення внутрішніх зв'язків у науці по мові бібліографічних посилань, вивчення наукових журналів як каналів зв'язку, оцінка внеску, який зроблено окремими науковими колективами і навіть країнами у світовий науковий інформаційний потік і т. п.).

В історіографії подібні спроби поки що поодинокі (7), в ній, як і раніше, панують описовість та ілюстративність. Не можна не погодитися з тим, що статистичні методи вивчення наукових праць історичного профілю (як, до речі, й усіх інших аспектів) вимагають від історіографа надзвичайно трудомісткої праці. Однак в цьому напрямку далеко ще не опрацьовано навіть первісне нагромадження фактів, необхідних для такого аналізу. Чимало досліджень, перш за все, за кордоном, присвячені проблемі психології наукової творчості. На жаль, вони майже невідомі нашим історіографам.

Перспективним бачиться поповнення категоріального апарату історіографії тими поняттями, якими вже давно оперує наукознавство (парадигма, картина світу, стиль мислення, науковий потенціал та багато інших). Підхід до історіографії як наукознавчої дисципліни дозволить чіткіше визначити її предмет і завдання, вийти на сучасний

методологічний й методичний рівні досліджень, присвячених історії наукового пізнання, і тим самим завершити процес перетворення історіографії на самостійну наукову дисципліну, яка об'єктивно потрібна не лише історикам.

1. Копнин П. В. Логические основы науки. - К., 1968. - С. 10; Микулинский С. Р., Родный Н. И. История науки и науковедение // Очерки истории и теории развития науки. - М., 1969. - С. 46.
2. Микулинский С. Р. Науковедение; проблемы и исследования 70-х годов // Вопросы философии. - 1975. - № 7. - С. 43.
3. Добров Г. М. Наука о науке. Начала науковедения. - К., 1989. - С. 25.
4. Зевелев А. И. Историографическое исследование: методологические аспекты. - М., 1987. - С. 115-116. На необхідність розробки цих питань звернула увагу М. В. Нечкіна ще у 1965 р., однак з того часу справа не далеко просунулася вперед (Див.: Нечкіна М. В. История истории (некоторые методологические вопросы истории исторической науки) // История и историки. - М., 1965).
6. Тимофеев И. С. Гуманизация историографии естествознания: аксиологический подход // Ценностные аспекты развития науки. - М., 1990. - С. 104.
7. Див., наприклад: Урсу Д. П. Историография и науковедение // История и историки. 1981. - М., 1985. Можливості й межі використання деяких наукометричних методів в історіографії автор показав на прикладі аналізу публікацій одного з центральних історичних журналів «Вопросы истории» за 15 років (1964-1978).

